

Ö R Ö K S É G

KRONSTEIN GÁBOR

A hunokról – tudományosan

Ha van téma az európai és a magyar művelődéstörténetben, amely kezdettől fogva a költészet és valóság kettősségének jegyében formálódott, akkor e téma: a hunok élete és históriája. Az érdeklődés Magyarországon e nomád birodalom iránt mindkét szálon ma is eleven. Hogy az, azért a tudomány területén sokat tett Szeged, annak a földrajzi régiónak szellemi központja, amelybe a Kr. u. 5. század első felében egy-nemzedéknyi időre áthelyeződött Hunnia politikai és katonai súlypontja.

Szegeden a hun tradíciók ébrentartásának a művészetben is, a tudományban is markáns hagyományai vannak. Mások mellett Juhász Gyula költészete, de még inkább Móra régészeti feltárásai, archeológiai tárgyú novellisztikája és közírása. (Idézzük emlékezetünkbe az író-régész érdemeit a nagyszéksői kincslet feltárásában, s gondoljunk hun ciklusára, amelyet az író halála után többször is kiadtak.¹)

1. A mondai és a mai tudományos értelmezés összevetésére vegyük példának, mit mond a költő, s mit a tudós² azokról a lehetőségekről, hogy Attilát hármaskoporsóban folyamfenékre temették.

E lehetőséget a költészet készpénznek veszi. Valaha kedvelt antológiadarab volt Gárdonyi látomása a holdfényben furulyázó halászegényről, Szeged alatt, a bárkán, de talán éppen a medermélyi sírhely fölött. Attila „Koporsója arany, ezüst, / s vasból van a burkolatja. / És a hármaskoporsóba / a király a dalt hallgatja” – fejeződik be az Éjjel a Tiszán.

Bóna professzor új könyvében (187–190. o.) Jordanes eleven temetési leírására utal, amelyet hitelesnek tekint. A gót történetíró ugyanis Priscus/Priszkosz rétor munkájának azóta elveszett részére támaszkodott, amelybe a tudós követ egy korabeli hun siratóének motívumait dolgozta be. A régészeti leletek, a leírások és a néprajzi párhuzamok alapján föltehető, hogy éjjeli titkos temetésre került sor. Emellett természetesen a hunok halotti tort is ültek. De – eltérően Jordanes leírásától – a tort nem a sír, hanem a nagy király emlékére emelt halom közelében tartották. Ezért nem tudhatja ma senki, milyen messze esett egymástól a torozó és a temetkezési hely.

Bóna István szerint az elméletileg számításba vehető temetkezési terület nagyjából húszezer négyzetkilométer: a Temestől északra, a Körösöktől délre fekszik, valószínűleg a Duna-Tisza közének keleti felében. Ilyen uralkodói méretű sírokból – idézi az archeológiai párhuzamokat – egy hektáron ötszáz fér el. A gyanúba vehető tájegységen tehát egymilliárd Attila-sírnak jutna hely. Nyilvánvaló, hogy mint mindenre, amit valaha földbe rejtettek, erre a temetkezésre is rá lehet bukkanni a véletlen szerencse jóvoltából, de régészeti eszközökkel céltudatosan keresni tudományos képtelenség.

A hármaskoporsó és a mederbe temetés képzete teljesen mondai. Jordanes szövegének a hármaskoporsóra vonatkozó kulcsszava: a copercula – nem három egymásba illesztett sírládát jelent, hanem hármaskoporsó borítást. Egyetlen koporsófedél eltérő anyagú

pántjait, háromféle fémmel kivert burkolatot. Ettől függetlenül a Noin Ula-i hun fejedelmi kurgánsírokban (Mongólia, Kr. e. 3. század) a holttestet magába záró fakoporsót valóban egy – ajándékok befogadására alkalmas – nagyobb sírládában helyezték el, amelyet végül egy fából ácsolt, földdel letakart sírkamra fogadott magába. A steppei régészeti leletek kizárják, hogy a hunok fémkoporsókat használtak volna. Az európai igaz, hogy egy – magyarul alig tizenöt éve publikált – mongol népmese az európai temetkezési motívum távoli párhuzamaként valóban hármas (fém)koporsóról beszél, s nem egy fakoporsó fémvereteiről.

A folyóba temetés motívuma is Jordanes-től ered. A Romana et Geticában az olvasható, hogy a vizigót Alarikot – alakjával más összefüggésben még találkozunk – 410-ben a dél-itáliai Busentus/Busento folyó szárazzá tett medrébe temették el, majd visszaterelték a mederbe a vizet. Ez kora középkori mondai elem – állítja Bóna István, mert ilyen elterelést a gótok műszaki tudása nem engedett meg.

A monda múlt századi megmagyarításáról szellemes föltevést fogalmazott meg. A szép monda vélhetőleg a Tisza-szabályozás idején és okán módosult egynémely reformkori magyar hazafi képzeletében, majd tollán olyképpen, hogy így talált örök nyugalomra magyar földben Attila is. Nagyobb király – nagyobb folyóban: a Tiszában, azon a vidéken, ahol uralkodói szállása 445 és 453 között valóban feküdt.

2. A tudós még idézi is Móra szép mondását: a gondolat magva a mitológus Ipolyi (valójában a nemzeti romantikáé), Jókai nevelt belőle fát, és Gárdonyi Géza szóllaltatta meg rajta a fülemülét.

Jellemző a mai magyar tudomány álláspontjára, hogy ha a hunokról van szó, a száraz tények fegyverével nem vadássza halálra a költészet madarát. Legföljebb, ha elhessenti.

A régész Bóna István a megértő történetírást választotta: a történeteket a hunok szemszögéből adja elő. Ezzel az értelmezéssel leválasztja a tényekről a félelem és gyűlölet kortársi képtelenségeit, elhatárolja magát az európai tudományos közvélemény hunellenes elítélleteitől, és egyetlen bántó szó nélkül, de félreérthetetlenül a tudományon kívüli értelmezések világába utalja át a középkor és a romantikus nacionalizmus hun téziseit a hun–magyar rokonságról, a hunok tetteiből a magyarokra háramló dicősségről.

A turkológus Vásáry István ennél tovább is megy. Mint írja: „A magyar nyelvet beszélők közössége olyan fejlődésen ment át, amely gazdaságilag és a társadalom felépítése szempontjából a belső-ázsiai népekhez kötötte a honfoglaló magyarságot. Így a nyugat-eurázsiai steppevidék hunoktól magyarokig terjedő története (4–9. század) éppolyan fontos a magyarság kialakulásának szempontjából, mint a finnugor nyelvi eredet ténye... Éppily fontos kérdésnek tarthatjuk a hun–magyar azonosság tudatát. Egy nép történeti tudata meghatározó jelentőségű történeti tényező, függetlenül attól, hogy az tudományosan egy helytálló igazságon alapszik vagy sem.” (Vásáry, 59–60. o.)

Itt jegyezzük meg, hogy a hun–magyar azonosságtudat dolgában engedékenyebb Vásáry István lényegesen szerényebb történeti teljesítményt tulajdonít a hunoknak, mint a mondaiságot a tudományos felfogásról szigorúbban leválasztó Bóna professzor.

Ezzel már át is térhetünk a soron következő kérdésre. A mondai Attila-temetésre vonatkozó tudományos nézetekből megismerhetjük a mai magyar hunkutatás állásának egyes módszertani és tartalmi jegyeit. Az, mint láttuk, s mint még hivatkozunk is rá, nem mindenben azonos, noha a legtöbb rész kérdésben a vélemények közel állnak egymáshoz. E két szerzőnél is.

Új műveik jó módszertani hagyományt követnek, amikor tekintettel vannak az értelmiség és a diákok érdeklődésére, valamint az érdeklődéshez képest bizony töredékes tájékozottságára a hunkérdésben. A szerzők ezért közérthetően írnak. A Magyar Őstörténeti Könyvtár kötetei eleve úgy készültek, hogy a képzésben hasznosak lehessenek. Bóna István összeállítása felsőoktatási segédanyag, Vásáry professzoré nyomtatásra átdolgozott egyetemi előadás szövege.

Az új hun monográfia a nagyközönségnek is készült, mint azt gyönyörű illusztrációi mellett egy szerkesztési megoldás is megmutatja. Bóna professzor jegyzeteit – sőt, teljes tudományos apparátusát – az olvashatóság érdekében különítette el a főszövegtől. Ezen a megoldáson nem csupán az egyszerű olvasó nyer, hanem az elmélyedni szándékozó is. Mert aki tudományos megközelítéssel vagy a kutatói logika megismerése végett tanulmányozza a kötetet, e részekben kincsbányára bukkan. Ha a bűvárlat lehetősége a zsinórmérték, mennyit ér e kötet, a jegyzetek böngészése talán még olvasmányosabb, a rajzok és képek egybevetése a szöveges állításokkal talán még érdekesebb, mint a nagyközönségnek (is) szóló fejezetek.

Hagyományról szólva az olvasók emlékezetébe kell idéznünk, hogy a hazai hun kutatás – külföldön is évtizedekig nagy hatású, sokak szerint máig felül nem múlt – mintadarabja 1940-ben már megjelent. A Németh Gyula szerkesztette Attila és hunjai reprint kiadásban 1986-ban ismét hozzáférhetővé vált Harmatta János akadémikus konzsenziális előszavával. Ez az előszó a megjelenés óta eltelt évtizedek hunológiai fejleményeit iranista megközelítésben foglalta össze.

Az Attila és hunjai tanulmánykötet volt, melyben az egyes szakterületek akkor legkiválóbb képviselői vállalkoztak írásra. E gyűjtemény nemcsak arra adott példát, hogyan csendülhet össze tiszta harmóniában a legmagasabb tudományosság, a világos szerkezet és az érdekfeszítő stílus, hanem arra is, hogy a hunkérdésről már 1940-ben is csak különféle tudományágak eredményeinek szintéziséből születhetett színvonalas könyv.

Azóta minden magyar kutató és tudós, aki egymaga készít összefoglalást, rá van utalva az interdiszciplinaritásra. Láthattuk egy példán, Bóna István ezt a szintetizálást milyen gondossággal és egymástól mennyire távol eső adatok összefűzésével oldotta meg. Az Attila temetésével foglalkozó tizenöt bekezdés szépirodalmat és írott történeti forrásokat vet össze egymással és régészeti leletekkel. A szerző a tények és feltevések kirakójátékában stílust elemez, gondolatmenetébe történeti földrajzi adatokat emel be, továbbá a szellemi néprajz, a történetpszichológia és a régészet párhuzamaival él – egy igen érdekes, de a hun történelem teljessége szempontjából mégiscsak másodrendű probléma megvilágítására.

Eljárása nem csak őt jellemzi. Erre a mozaiktechnikára – tények és feltevések, bizonyosságok és valószínűségek többoldalúan alátámasztott megszerkesztésére – kényszerít minden népvándorlás korával foglalkozó embert a szűkös forrásanyag, amely ráadásul még igen egyenetlenül is oszlik meg. Az, aki közülük a nomád társadalmak és birodalmak világát írja le, sokkal kevesebb biztos támpontot talál, mint a kor letelepült barbár népeinek kutatója, nem is szólva az antik civilizációra szakosodott történész gazdag forrásanyagáról.

Az olvasó – a tudomány közvetítésével – a hunok dolgában most úgy érezheti magát, mint egykor érezte Howard Carter, amikor először világitott be lámpájával egy résen Tutanhamon sírjának előkamrájába. Volt, amit a látottakból az erős fény érdemén felül kiugratott. Akadt, amit a fölfedező már az első ránézésből is helyesen ítélt meg. De csak a teljes feltárás bizonyította be, mennyi minden maradt még akkor ott homályban.

Pedig a hunokról 1940 óta több mint háromszor annyi publikált – tudományosan feldolgozott – leletsoport áll a mai elemzők rendelkezésére. Bóna professzor 70 teljes és 70 részleges régészeti feltárást értékelt monográfiájában. Ez tette lehetővé számára, hogy a korábnál nagyobb biztonsággal emelhesse ki a hun kori régészeti hagyaték hun részét, és esetenként elkülöníthesse a hun komponenszt a kortárs germán, iráni, szláv vagy finnugor leletektől. (Hun komponens: hun eredetű tárgy nem hun hagyatékban és/vagy hun hatás egy másik nép mesterembere által készített tárgyon.) Több részletkérdésben bravúros elemzést olvashatunk. Ezek között nagy figyelemre tarthat igényt mindaz, amit Bóna professzor a hun ízlés és divat terjedéséről leírt. Szociológiai és lélektani oldalról érdekes, amit azokon az oldalakon (i. m. 140–160. o.) feltár a hatalmi túlsúly mintaadó és az alávettség utánzó szerepéről. Vélhetően sokáig emlékeznek majd a női olvasók arra a finom érvelésre, amellyel a szerző az áttört női fátylak flittereinek mintázatából bizonyítja be, hogyan tör felszínre a hun ízlés nem hun környezetben, hogyan él egymás mellett a steppén régesrég meghonosodott iráni eredetű fátyolviselő a hunok előtti és a hunok által elterjesztett fátyoldíszítés.

Feltételezhetjük, hogy a témára irányuló érdeklődés ma elsősorban nem ilyen kérdésekre, hanem a nagy összefüggésekre irányul. A rájuk vonatkozó ismeretek is bővültek 1940 óta. Interdiszciplináris alapon mára már nagyjából összeállt a hunok európai politikatörténete. Ezzel szemben a forráselemzés nem tart még a szintézisnél, csak közelít feléje. A kínai, iráni, indiai, európai és más írásos emlékek összehasonlítása, gondos részanalízise (például nép- és földrajzi nevek, valamint személynevek esetében) már így is sok tekintetben új és mindenképpen teljesebb megvilágításba helyezte az ázsiai hunok köztörténetét, nyelvi és népi hátterét.

Az olvasónak azonban bele kell nyugodnia abba, hogy ma a hunokról megalkotható kép egy befejezetlen festményhez hasonlít: vázlat, amelyen körvonalaiiban lehet ráismerni a modellt. A szakértők több bizonyosat tudnak egyes életmód-, szokás- és tárgyelemekről, mint arról, milyen nyelve(ke)t beszéltek a hunok. A tudomány alapsabban ismeri Attila egyes udvari arisztokratáit, mint magát az előkelők társadalmi rétegét, noha a rájuk vonatkozó ismeretekhez képest a közember és szolga életét mély, valósággal tapintható homály burkolja.

3. Vásáry Istvántól a régi Belső-Ázsia történetéről először az ELTÉ-n hallhattak török és mongol szakos tanítványai. A professzor kötetének anyagát 1989-ben lezárta. Ezt csak a történeti hűség kedvéért jegyezzük meg, mert azóta a steppei népek múltját érintő nagy fölfedezésre nem került sor. Így a kötet hun fejezetei (Vásáry, 32–41., 48–60. o.) naprakész információkat közölnek. A szerző a nomádkérdés egyik képzett magyar szakértője. Összefoglalásának több következtetése megérdemli, hogy szemléletébe illessze őket az olvasó.

Ilyen mindenekelőtt ökológiai szemlélete. Az eurázsiai steppeövezet, amelynek végső nyugati nyúlványai a Nagyalföld, a Kisalföld és a Bécsei-medence, mezőgazdasági termelésre nem vagy alig felel meg, legelői révén viszont az extenzív állattartásra nagyon is alkalmas. Itt alakult ki a természeti és éghajlati viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodással a nomadizmusnak, vagyis a legelőterületek szabályos váltogatásán alapuló nagyállattartó pásztorkodásnak világtörténelmi befolyású változata. Az, amelyen belül a lótartható vezető gazdasági ágazattá. Ez volt a legfőbb közlekedési eszköz, a hadsereg alapja. Magát a lovat sokféleképpen felhasználták még a nomádok, saját élelmérésükben például.³

A nomadizmusához legelő és víz kellett s szabályozott helyváltoztatás, amely az előbbi kettőt folyamatosan biztosította. A vándorló életforma: ötletes, de primitív – primitívségében a természeti körülményeknek erősen kitett s ezért – törékeny önellátó gazdaságnak bizonyult. Társadalmi téren ökológiai életparancs volt az egymásrautaltság a természettől adott legegyszerűbb társadalmi keretben, a vérségi kötelékben.

A letelepült népek civilizációjának közelsége – ennek peremén helyezkedtek el a történelem formálásába beleszólni inkább képes nomádok – válaszára készítette a nomádokat: kibővült a termelés, gyarapodott a népesség, rétegződött a társadalom. Olyan politikai-uralkodó keretek alakultak ki, melyek nagyon sokáig megőrizték a társadalomszervezés nemzetségi-vérségi tudatát, de magát a társadalomszervezési formát a politikai integráció magasabb fokán – a törzsszövetségben, a nomád birodalomban – csak alárendelten és szerkezetében átalakítva engedték funkcionálni.

A nemzetségi vérségi kapcsolatai csak a vezető család és rokonságának vonatkozásában maradtak fenn. Egyéb vonatkozásban fiktív vérségi kötelékké alakultak át, s így illeszkedtek bele területi szervezeti és gazdálkodóegységként egy-egy kezdetleges nomád állam struktúrájába. Élt a közös eredethez, hatott az egymáshoz nagyon hasonló törzsi vallások összetartó ereje, mégis mindeközben sok nyelven beszélő, tarka etnikai közösségek jöttek létre. Annál vegyesebb lett ez az egybirodalmi etnikai tarkaság, minél több népet hódoltatott a vezértörzs-uralkodó nemzetség. Még bonyolultabbá vált az etnikai és kulturális helyzet, ha a nomád vezetés letelepült népekre is kiterjesztette közvetett vagy közvetlen fennhatóságát.

A társadalmi differenciálódás a különféle nomád politikai alakulatok esetében igen különböző mértékű volt, mert a fejlődést a steppei társadalom és politikai berendezkedés is jól ismerte, ha az elmosódottabb és lassabb is volt, mint a letelepedett népeké. De mert a puszták fiai soha nem tudták behozni a földművelő népekkel-civilizációkkal szemben fennálló ökogazdasági-ökoszociális hátrányokat: a nomád életformával fennmaradt a hiánygazdálkodás is. Szilárd(abb) civilizációt ezért csak a letelepülő nomádok hoztak létre. Minél teljesebben átalakult életformájuk, annál szilárdabbat. Mint a magyarok. Bár történelmi kivétel is akad. Ez a mongoloké.

Ilyen feladat elé kerültek a hunok is, legelőszőr Mongóliában, majd Közép-Ázsiában, végül Európában. A fejlődés-változás a hunok esetében sem volt egyenes vonalú. Harmatta János az újabb ásatási eredményekre hivatkozva (a Bajkál vidéki Ivolveg falu feltárása) arra mutatott rá, hogy az ázsiai hunok meglehetősen előrehaladtak a letelepedésben (Attila és hunjai, XI–XII. o.). Ámde a folyamat újrakezdődött Belső-Ázsiában, majd az európai Hunniában. Itt a hunoknak nem voltak városaik, s még az sem biztos, hogy életformájuk valóban félnomád lett volna.

A dinamikus hatalmi szemlélet, a társadalom fölfegyverzettsége és katonai jellege, az állandó háborúskodás egyaránt jellemezte a legegyszerűbb és a legösszetettebb nomád társadalmat. Vásáry István kötete is bizonyítja, hogy hatalmas birodalmakat, kezdetleges, de funkcionáló államokat, intézményesített belső egyenlőtlenségeket lehet ráépíteni a törzsi-nemzetségi köztulajdonra. Nem csupán a nomádok körében vált-válthatott választott politikai vezetőből despota, de ez a modifikáció a nomád birodalmak kifejlett formáiban mindenütt előfordult. Nem csupán nomád vezér tud függőségi viszonyokat teremteni formálisan demokratikus kereteken belül, s úgy kezelni köztulajdont, mintha az magántulajdona volna, de ilyen jelenség a steppén jól kivehetően előfordult.

Megtanulhatjuk Vásáry könyvéből, hogy a népnév, a nyelv, az etnikum, a kultúra, a politikai keretek és az embertani összetétel folyamatossága a steppén nem korrelatív fogalmak. Ezért az ottani köztörténetet nem lehet korszerűen feldolgozni nemzeti vagy etnikai történelemszemlélettel. A kor és a földrajzi környezet megértése vezette abban a szerzőt, hogy könyvét nagy tájegységek szerint – és persze időrendbe – tagolja. Minthogy turkológus, több teret szentel a török(ös) nyelvű nomádoknak, mint az iráni nyelvűeknek. Könyvének tagolásában e népek bemutatása mellett a magyar nép történetére is tekintettel volt. Ezért biztosított bő teret a „Belső-Ázsiához közvetlenül csatlakozó kelet-európai pusztavidék történetének”.

Így járt el a hunok bemutatása során is. Mint írja, az első – s mindjárt világtörténelmi súlyú – birodalmat a lovas nomádok közül az ázsiai hunok, kínai szóval a hiung-nuk (hjong-nuk) szervezték meg. A kínai források először Kr. e. 318-ban említik őket. Birodalmuk nagyjából a római-pun háborúk korában keleten Koreától az Aral-tóig terjedt, észak-déli irányban a Bajkál-tótól a kínai nagy falig húzódott. (Azt ellenük építették fel.) Huszonnégy tümen – 240 ezer főnyi – katonaságot állítottak ki. (Összehasonlításként: az európai hunok három-hat, az avarok kettő-négy, a honfoglaló magyarok két tüment tudtak harcba dobni. A mongolok hat tümennel foglalták el IV. Béla király Magyarországot.) Az ázsiai hun arisztokrácia pompáját több mongóliai kurgán-sír őrizte meg az utókornak.

Harmatta János szerint vezértörzseik szaka típusú, kelet-iráni nyelvet beszéltek, de alattvalóik között voltak szibériai nyelveket, valamint ősmandzsut, ősmongolt és őstörököt beszélő törzsek is. Vásáry István szerint is kezdetben iráni, Európába érve már inkább török nyelven beszélhettek a hunok.

Mármint azok, akik a nagyjából változatlan név mögött meghúzódtak. Mert az etnikai összetételt a népmozgás minden újabb állomásán a történésznek újra meg kell vizsgálnia. Hiszen már a Kr. e. 1. században alakult egy rövid életű – nyugati – hiung-nu birodalom a Kazak-pusztán, majd száz évvel később újabb hun törzscsoport érkezett e területre. Kr. u. 270 és 370 között Kazahsztánban végbement egy – az iráni civilizáció erős befolyását felmutató – hatalmi újjáalakulás a hunok között. Ez olyan belső-ázsiai Hunniát feltételez, amely nevéen túl részleges nyelvi és etnikai folyamatosságot is mutat az ázsiai hunokkal. Ez az a nép, amelynek hagyatékához nagyon hasonló leleteket találtak az Ob felső folyása mentén. Az ázsiai hunok leszármazottai tehát ott is éltek.

Egy Mongóliából hódításra induló új törzsszövetség, a – korai mongol nyelvet beszélő – zsuansuan, terjeszkedésével ismét megbolygatta a belső-ázsiai nomád népek elhelyezkedését. Ez volt az a népmozgás, amely a Kazak-pusztán nomadizáló hunok egy részét átlökte Európába. Ez az elvándorlás ismét etnikai átrendeződéssel járt, s a néppé, birodalomná és állammá alakulás új folyamatát indította el.

4. Ezen a ponton nyugodtan választhatjuk további történeti kalauznak Bóna Istvánt, az ELTE vezető régészprofesszorát,⁴ akinek leírása európai Hunniáról természetesen sokszorososan bővebb, mint Vásáry István könyvének arra vonatkozó fejezetei. A két tudós hunképe csak egy ponton tér el lényegesen egymástól: mennyire szabad Attila személyéhez kapcsolni a hun birodalmat. Vásáry István tehetsége okán (is) karizmatikus személynek tartja a leghíresebb hun nagykirályt. Bóna professzor szkeptikusabb Attila politikai képességeit illetően, véleménye azonban abban egyezik Vásáry Istvánéval, hogy a hun állam szilárdabb alapokra helyezésének folyamata Attila tevékenységével ért el csúcspontjára, a váratlan halálával e fejlődés derékba tört.

Amit Vásáry úgy nevez meg, hogy a hunok hódításaik során túlságosan szét-szóródtak „a környező európai civilizáció tartós zsarolásához”, azt Bóna István részletesen dokumentálja. Könyvének köztörténeti fejezetei részletesen dokumentálják azt is, milyen volt az az intézményrendszer, amelynek fejletlensége, ideiglenessége önmagában is sokat tett azért, hogy Hunnia felbomlott. Hosszú – régészeti és történelmi – fejezetek ecsetelik a hunok és vazallus népeik (arisztokráciájának és katonai kíséretének) viszonyát, amely Hunnia sorsát végül is eldöntötte. Ez az a probléma, amelyet Vásáry István úgy írt körül, hogy a hunok „a különböző meghódított népeket sem tudták szervesen beépíteni birodalmukba”.

4. 1. Európai Hunnia története négy szakaszra tagolódik: a déli steppevidék meghódítását követte Kelet-Európa teljes birtokbavétele a római limesen kívül, nagyjából az Odera vonaláig. A nagyhatalmi pozíció területi nyeresége egyrészt a Rajnán kívüli Barbaria egy államba egyesítése, másrészt a nyugati római birodalomfél jelentős területeinek elfoglalása. Ebbe minden föld beletartozott az Alpoktól északra, s beletartozott egész Pannónia. A hun birodalmat kiterjedése és tekintélye csúcspontján három groteszk év belső háborúja sodorta az összeomlásba. Ez három emberöltő történetének váza, amelyhez az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy a népeket eredeti otthonuktól több ezer kilométerre elkergető nagy háborúkat legalább olyan hosszú békésebb időszakok választották el egymástól.

4. 2. A történeti kezdőpont: Kr. u. 375–376. Ekkor törték le Balamber hunjai azokat az alánokat (a mai oszétok elődeit), akik Kr. u. 1. századtól kezdve az Aral-tótól a Donig uralták a steppét. Európai Hunnia nyolc évtizedének nyitányát mindkét szerző azonosan értékeli: a hun nem csupán az első belső-ázsiai nomád törzsszövetség (Bóna István szavaival: „európai megjelenése pillanatától kezdve jól tagolt és szervezett” nomád állam, „élén nagykirályok és öntevékeny katonai vezetők”, i. m. 27. o.) volt, amely győztesen megjelent a kontinens keleti felén, hanem egyben az első – vélhetőleg már török dominanciájú – politikai alakulat is, amely egyszer s mindenkorra véget vetett az iráni túlsúlynak az európai steppén.

A hunok második lépésben elfoglalták a keleti gótok (az osztrogótok) Don és Dnyeper közti országát. Az osztrogót király, Hermanarik öngyilkos lett. A nép egy része menekülésre fogta, a többség kemény szolgaságba hajtotta fejét. „Uruk óhaját, még ha rokongyilkosságot parancsolt is, teljesíteni kellett” – idézi Bóna István a krónikást a hunok és vazallusaik kapcsolatának szemléltetésére.

Így és ekkor kerültek át gót uralom alól hun alávetettségbe az északi erdővidék adófizető népei között finnugorok is: a merjék, a mordvinok és a mescserek. A Harmatta János által a Volga vidékre lokalizált⁵ előmagyar törzsek az északi alánok révén és közvetítésével jutottak szállásterületükön hun uralom alá.

A hun előnyomulás hulláma csak a Dunánál torpant meg. Közben szétzúzták a Dnyeszter és az Al-Duna között országoló Athanarik nyugati gót (vízigót) államát. A menekülő gótok tízezreit a keletrómai kormányzat „pro misericordia”, könyörületből engedte be területére. A hunok a helybenmaradtakat természetesen besorolták katonai segédnépeik közé. 378-ban már az egyesült gót-hun-alán csapatok pusztították végig a Balkánt. E dúló had Hadrianapolisznál (a mai Edirnénel, a főváros közelében) úgy megverte a keleti birodalomfél seregét, hogy katonáinak kétharmadával együtt maga Valens császár is a csataterén maradt.

A hun katonai fölény, amely ebben a három évben rémületet keltve bemutatkozott, részben a szervezettség, részben a fölszerelés és fegyverzet fölénye volt. Európának a hunok mutatták be a nomád hadviselés legtöbb fogását: a fegyelmet és gyorsasá-

got, a cselvetést, a harapófogóba zárás katonai művészetét, a gyors erőösszevonás tudományát – a centralizáltan irányított és jól kiképzett pusztai lovas haderő stratégiáját és taktikáját működésben. A bemutató kiterjedt az egyes harcos fölényét biztosító eszközökre is. A magas kápájú nyeregben biztosabban lehetett ülni és mozogni, mint ha a harcos nyereg helyett csak pokrócon ülve megy csatába a ló hátán. Az aszimmetrikus visszacsapó íj messzebbre hordott és biztosabb célzást tett lehetővé, mint más népek íjai. Ezekkel az ellenfél lőtávolán kívülről is ki tudtak löni halálos sebet ejtő nyílvesztőt. Ezt a fegyvert a hunok tilalmazták katonai segédnépeiknek. Ilyen íjak maradványaira számos hun katona sírjában rábukkantak a régészek, de iráni vagy germán régészeti hagyatékban egyet sem találtak.

A közelharc fegyverei terén – kardok és harci kések minőségét tekintve – sem maradtak el a hunok ellenfeleik és szövetségeseik mögött. Velük jelent meg Európában a steppei harcmodorba beillesztett páncélos lovasság. Ezt – ha igen kis létszámban is – szaszanida-újerzsa mintára vették át a hunok még Közép-Ázsiában.

Okkal mutat rá Bóna professzor (i. m. 41–42. o.), hogy e felszerelés fejlett, magas színvonalú, tömeges ellátásra berendezkedett házi- és kézműipart feltételez. Íjasmesterek, nyergesek, szíjjártók, kovácsok és más vasművesek, a fa és csont megmunkálói, valamint ötvösök elégtették ki az ipari szükségleteket. Szellemes megfigyelés, hogy míg a vikingek esetében az északi ötvösök csak a frank műhelyekben készített jó minőségű fegyvereket díszíthettek, addig Hunniában a helyben készült jó fegyvereknek – kardoknak – csak a díszítését bízták rá idegen ötvösökre. A hun ötvösműhelyekben eredetileg rab mesterek dolgoztak, akik iráni területről vagy pontusi (Fekete-tenger melléki) görög településekről származtak. Később a maguk tudására és ízlésére természetesen már hun és más helyi mestereket is megtanítottak.

4.3. Bóna professzor könyvének értékes újdonsága, hogy plasztikusan feltárja a hun előnyomulás rejtett(ebb) logikáját. Egyrészt az olvasó a hadjáratok és tárgyalások kusza sorában meg tudja különböztetni egymástól a földérítő és a területfoglaló hadjáratokat, másrészt a központi akarat elrendelte támadásokat az egyes hun törzsfőrangviselők szervezte támadásoktól. (Ez utóbbira Uldin seregvezér – a római forrásokban: regulus – egyre nagyobb szabású hadmenetei mutatnak példát. Ennek akkor szakadt vége, amikor a rómaiak Karaton nagykirállyal egyeztek meg. Az írott forrásokban a nagykirály rangját phülarckhosz és nem regulus szóval adta meg a hatalmi árnyalatokhoz értő krónikás.)

A hun külpolitika a háborút és békét hetvenöt éven át a fokozódó diplomáciai nyomás és területfoglalás hatékony kombinációjában váltogatta. Az európai hun történelem első felvonása 375-től 395-ig tartott. E két évtized alatt a hódító első nagy zsákmányát emésztette: berendezkedett a kelet-európai steppén. Ez azt is jelenti, hogy a hun szállásterületek is, a katonai súlypont is húsz éven át még a Dontól keletre helyezkedett el.

A hunok informátorai 394-ben fölfedték, hogy a római haderőt a trónváltozás polgárháborúja miatt több száz kilométeres határszakaszról kivonták. A hun korszak második felvonásának kezdete így egy kétirányú támadás lett, amely 395-ben a Balkánon a fővárosig, Kis-Ázsiában pedig a szíriai-libanoni határvidékig pusztított.

Ezután ismét viszonylag békés időszak következett. Megkezdődött a hun segédcsoportok alkalmazása, bevetése különböző germán és alán csapattek, vándorlásban lévő néptöredékek ellen. Groteszk epizód, hogy 401-ben Arcadius császár már azért is diadaloszlopot emeltetett Konstantinápolyban, mert a lázadó Gaina gót csapatvezért Uldin legyőzte, a fejét elküldte a keletrómaiaknak.

Segédcsoportokat küldeni, római oldalról nézve: barbárokat birodalmi zsoldba fogadni, zsákmányrészeltetés fejében kiegészítő haderőként harcba dobni – ezt a gyakorlatot később, a Nyugatrómai Birodalommal kiépített szövetség korában sokkal nagyobb méretekben alkalmazták. Hadászati jelentőségre tett szert, amikor a római–hun együttműködés hozzájárult a két hatalom közé szorult germánok, alánok, szarmaták felmorzsolásához. A hunok stratégiáját ugyanis következetesség jellemezte: vagy maguk előtt kergették a különböző barbár népcsoportokat, vagy behódoltatták őket. Ha ez megtörtént, a behódoltaknak nem engedtek meg önálló támadást római terület ellen. Az egyes embernek sem lehetett engedély nélkül elhagyni Hunniát. A menekülteket – s nem csupán a politikai súllyal bíró előkelőket – szökevényekként mindig visszakövetelték a római hatóságoktól. Ilyen kérdések folyamatosan szóba kerültek a hun–római diplomáciai tárgyalásokon. A 443. évi békében a keletrómaiak még azt is vállalták, hogy lezárják határaikat a hun földről menekülő és a szökevények előtt. Erre természetesen nem mindig voltak képesek, még akkor sem, ha egy adott időpontban arra készen is álltak.

4. 4. A hunok gerjesztette első népmozgás 375–377-ben elsősorban a vízigótokat és az alánokat tette hontalanná. A második nagy népmozgás során a lengyel és sziléziai tájakat, a Kárpát-medencének Pannónián kívüli területét, a Cseh-medencét, valamint a mai Németország egyes keleti övezeteit hagyták el különböző germán népek, akik közül a vandál és a quad/sváb volt a legszámosabb.

402 és 410 között törték át végleg a menekülő germánok a galliai limest, s ekkor próbáltak meg Alarik vízigótjai is átkelni Afrikába, miután átmenetileg megszállták s alaposan kifosztották az Urbsot, Rómát.

A vandál és sváb bolyongás 439-ben ért véget azzal, hogy nyolcvanezren átkeltek Afrikába. A vízigótok exodusára 451-ben a mauriacumi csata tette ki a pontot. Attila nem tudta kiűzni őket Galliából. A vandálok futása a Kárpátoktól Karthagóig, a mai Tuniszig 37 évet fogott át, a vízigótoké a Dnyesztertől az Ebróig több mint kétszer annyit, 78 évet.

Hogyan éltek, akik behódoltak? A szembeszegülő előkelőit a hunok kiirtották. Erre a keleti germán gepidák sorsa lehet a példa, mert e nép szinte teljes létszámban lakóhelyén maradt, Észak-Erdélyben, valamint a Nagyalföldnek a Körösöktől északra fekvő részein. Az ásatások e tájról jól azonosítható és jól datálható elrejtett kincseleteket hoztak felszínre (Szilágysomlyó, Ormód, Gelénes). Egy írásos forrás arról tudósít, hogy csaknem negyven éven át nem volt a gepidáknak királya. Az az Ardarik viszont, akit Attila bizalmas híveként, apósaként, majd az Attila-fiak legyőzőjeként tart számon az utókor, bizonyosan nem a korábbi gepida uralkodó, Fastida családjából származott.

A meghódoltak sorsa metaforikusan a korbács és hízelgés erőterében formálódott tovább. A divat tanulságait már érintettük. Most nézzük a szélesebb összefüggéseket. Egyrészt ott vannak a felégetett települések, a megszakadt folyamatosságú, esetleg másutt újakezdett temetőik. Másrészt ránk maradtak a vazallus királyok és előkelők beszélő nevei. A két Hunimundé (a. m. „a hunok védenca”), az osztrogót és sváb királyé. Edika/Edekon szkír uralkodó, Bleda, majd Attila testőrparancsnoka, kisebbik fiát Hunvulfnak nevezte el (a. m. „Hunfarkas”), de még Attila nagyvezírének-udvarmesterének nevében – Onogesius – is a hunok neve bujkál egy Hunigis névalakban (a. m. „Hunocska”).

A század második évtizedében – Karaton nagykirállyal megkötött keletrómai fegyverszünet után – Európában viszonylagos nyugalom uralkodott. 415 és 420 között

a hunok Perzsiával vívtak sikeres háborút. A dús zsákmány és sarc a sírleletekből nyomon követhető. E tényből levonhatjuk azt a következtetést is, hogy – legalább abban az időben – a hun birodalom még messze túlterjedt Európa határain.

4. 5. A hunok európai szereplésének harmadik – nagyhatalmi – felvonását Ruga (ur.: 422–434) trónraléptétől számíthatjuk. Beletartozik a fénykorba Bleda (ur.: 434–445) és Attila uralkodása is, egészen 453-ig. Ruga nyomban megtámadta a keletrómaiakat. Sikerült is elérnie, hogy Konstantinápoly évi 350 font (kb. 115 kg) arany tributum (szó szerint segély, érdemét tekintve adó) folyósítására vállalt kötelezettséget. Ezen évjáradék összegét 435-ben, a margusi békében megkészszerették, majd egy évvel azután, hogy Gallipollinál a hunoktól 442-ben csúfos vereséget szenvedett a keletrómai elitsereg, Anatolius szenátor úgynevezett első békéjében még megháromszorozták – az eredeti hatszorosára emelték. Így a hunok 449-ig, amikor aztán végleg megtagadta tőlük az új konstantinápolyi vezetés a járadékot, Attila 20,7 ezer fontnyi – csaknem 7 tonna – aranyat préselt ki a keletrómai udvartól. Konstantinápoly vesztett mást is, mint aranyat. A közös határ, a Duna mentén le kellett mondani számos fontos határerődőről is.

Mindez lehetővé tette, hogy a hunok ebben a másfél évtizedben bekebelezzék egész Barbariát a Rajnáig, miközben a nyugati birodalomfél hatalmi harcaiban sikerre vitték pártfogoltjuk, Aetius ügyét. Az „utolsó római”, ahogy tisztelői utólag némi túlzással nevezték, kétszer került száműzetésbe, mindkétszer a hun udvarba. Mind a kétszer hun sereg és diplomáciai támogatás segítette vissza hatalmába. A szoros politikai járószalagot jelzi, amelyen járt, hogy – a kor viszonyait tekintve szokatlan módon – távollétében fia, Carpilio képviselte apja érdekeit a hun udvarban.

Udvart mondunk, ordu – nomád uralkodói központot – kell rajta érteni. Ruga – első ellenszolgáltatásként a nyugatrómaiaktól – megkapta Valeria Ripensist, a mai Kelet-Dunántúlt. E területet a rómaiak rendben, de – ahogy mondani szokás – az utolsó szögig kiürítették. 1981 óta ásatják magyar régészek Dombóvár-Alsóhetényt, az ókori Ioviát, amely a Kr. u. 3–4. században püspöki székhely volt. Innen az átköltözők még a becsebb holttestek egy részét is elvitték, noha az épületeket épségben engedték át a hunoknak. Ruga ezt a csomópontot is sok más pannóniai erőddel együtt támaszpontként használta. Pajzsot tartott e helyőrségekből a nagykirályi ordu elé egy feltételezett római támadás ellen.

A nomád államok gyakorlatától eltérően ugyanis ez az uralkodó úgy helyezte át birodalmának katonai, igazgatási – uralmi – központját a Dél-Alföldre, hogy maga a nép nem költözött oda az udvarral. A nagykirályok orduját úgy kell elképzelnünk, hogy környezetükkel a Maros mentén vonultak ide-oda az erdélyi téli és az alföldi nyári szálláshely között. A szálláshely Attila idején, rögzíti Priscus/Priszkosz, nagy sátorváros, némiképpen állandó faépületekkel. Azt is tudjuk, hogy a hun uralkodóknak többfelé volt szálláshelyük. Környezetükbe a rokonság, a legkegyeltebbek az arisztokráciából és a kiválasztottak házanépe: mesteremberei, szolgálói tartoztak. Körülöttük e méltóságok, és persze a nagykirály páncélos testőrsége. A szélesebb körben a katonai kíséret támaszpontjai, teljes kört alkotnak tehát az ordu körül a katonák. Közvetlen közelben Edika, a szkír udvari csapatok szálláshelyén, talán a Duna–Tisza közén; északabbra pedig Alarik Gepidiája. Priscus/Priszkosz leírásából tudjuk, hogy a központi területen kisebb számban köznépi aulok és letelepedett, talán szolgáltatásra kötelezett földművesek falvai is megtalálhatók voltak.

4. 6. A hun nagyhatalmi helyzet kulcsa 425 és 445 között: politikai fölényük a bomladozó nyugati birodalomféllel szemben. Annak „politikája – állapítja meg Bóna

professzor (i. m. 51. o.) – az ő katonai erejük függvénye”. S valóban, Aetius, akinek ha volt egyáltalán világos politikai célja, hát az Gallia teljes visszaszerzése volt a germánok kezéről, évről évre alkalmazott e célból hun segédcsoportokat. 425–427-ben a vízigótokat vetette vissza segítségükkel, 428-ban a ripuári frankokat kényszerítette így hűségre. 429-ben Oktarnak, Ruga öccsének hun csapatai Aetius kérésére a burgundokat fékezték meg. Egy évvel később Aetius kiűzte a Fekete-erdőből az ugyancsak germán juthungokat, s helyreállította a római fennhatóságot a Duna vonaláig.

435 és 439 között Aetius oldalán Itáliában és Gallia déli részén harcoltak sikeresen hun csapatok a vízigótok ellen. (Ezeknek a portyáknak a veszélyessége készítette a vandálokat és svéb szövetségeseiket, hogy átvonuljanak Afrikába.) Eközben 436-ban vagy 437-ben – ugyancsak Aetius kezdeményezésére – a hunok megsemmisítették a Worms környéki burgund törzsi állam seregét Gundahar királlyal az élen. (E katasztrófa lett a későbbi Nibelung-ének történeti magva.)

Ezekért a szolgálatokért cserébe a hunok 435-ben megkapták Pannonia Primát – a Nyugat-Dunántúlt – is, 439 után kerültek sorra a dunai tartományok. Eközben, már 425-től kezdve, Rómától is kaptak évi tributumot. Az utolsó területi engedményt Bleda bukása után, 445-ben, már az egyeduralkodó Attilának tették – a Carpilio vezette – nyugatrómai követek: a béke fejében lemondtak Pannónia Saviáról, a Dráva és a Száva közéről. Megemelték az éves tributum összegét is. E megaláztatást azzal a jogi látszattal tették maguk számára elviselhetőbbé, hogy a pénzt Attila mint új nyugatrómai katonai főparancsnok – magister militum – fizetesként kapja.

E sajátos hun-nyugatrómai viszonyoknak mérlegét Bóna István úgy vonta meg, hogy „e sajátos üzleten egyedül a hunok nyertek területet, pénzt, zsákmányt és tapasztalatokat. Ezekben az esztendőkből nemcsak hadművészetük, hanem politikai művészetük is vizsgázott” (i. m. 52. o.).

A politika művészete akkor is a képességek, a lehetőségek és a körülmények összeegyeztetését és okos kihasználását jelentette. Az erő és a vállalkozás egyensúlyát csak az utolsó előtti nagykirály, Attila bontotta meg. Megölte Bledát, s ezzel meggyorsította azt a folyamatot, amelynek menetében a különböző örökletes méltóságok helyébe lehetőleg csak tőle függő, az ő központosító törekvéseit jól szolgáló (részben) új udvari arisztokráciát törekedett állítani. A nagykirály bizalmasainak élén mint nagyvezír Onogesius/Hunigis és öccse, Skottas állt, e két elgörögösödött pontusi szkíta. Mellettük ott volt Edika/Edekon, a szkír, Alarik, a gepida, Orestes, a saviai római nagybirtokos, a kancellária vezetője. S ott volt még a trónörökös, a nemszeretem Ellak, s Attila nagybátyja, Oebarsis/Ajbarsz, akit viszont az uralkodó bizalommal bevont a kormányzásba. Rajtuk kívül, hogy Priscus/Priszkoszt idézzük, a „kiválasztottak”, a logadesek soraiba tartoztak még a vazallus királyok és a hun nemzetségi-törzsi arisztokrácia tagjai is. A belső rétegződés mértékéről a források nem adnak felvilágosítást. Attila halálával mindenesetre az új-régi elit átalakulása véglegesen elakadt.

4.7. Bóna István új Attila-kepe nagyon érdekes. Rámutat: a hun uralkodó sem külpolitikai befolyását, sem hadseregének értékét nem mérte föl reálisan. 447–448-ban nem tudta lerohanni Konstantinápolyt, noha egy földrengés a védfalakat lerombolta. Mialatt a segédnépek katonáinak túlsúlyától serege lomhán haladt célja felé, a kelet-római főváros falait ismét felhúzták. A kelet-római kormányzat visszavágott. Nem csupán a hun nagykirály mértéktelen területi követelését – a rómaiak ürítsenek ki ötnapi járóföldet a Dunától délre a határ teljes hosszában – utasították vissza, hanem megszüntették a tributumot is. 452-ben már a Dunától északra, a hun uralmi központ

közvetlen közelében verte meg a hun határvédő csapatokat Arcadius császár. Ezzel hatékonyan siettette, hogy a járványoktól amúgy is megtizedelt hun fősereg visszavonuljon Itáliából.

Aránytévesztés jellemezte Attila külpolitikáját Rómával szemben is. 450-ben, amikor Honória társcsászárnő egy kétségbeesett pillanatában a kezét ígérte neki, ha Attila visszasegíti ezáltal őt a hatalom birtokába, a nagykirály hozományként Galliát követelte, s éppen Aetiustól. Gallia megtámadására biztatta Attilát a galliai parasztfelkelők, a bagaudák hozzá menekült vezetője, Eudoxius orvosdoktor is. A nagy hadjárat, amely ennyire különböző okokból táplálkozott, végső soron hun kudarc lett. Az volt a mauriacumi „népek csatája” is, ahol mindkét oldalon egyenként 30–50 ezer katonát vonultattak fel a vezérek, zömében germán harcosokat. Vegyük ehhez hozzá, hogy a hun birodalom keleti felének válogatott lovasságát Arméniában a perzsák megtizedelték.

Így joggal alakul ki a benyomás az olvasóban, hogy a hun birodalom Attila uralkodásának utolsó éveiben már válságot élt át. Hiába tömörített fénykorában Hunnia ötmillió négyzetkilométeren több millió embert, e nomád állam nem állt szilárd gazdasági lábakon. Gazdasági fejletlenségére utal, hogy a nagykirály kénytelenségből egymás után küldöztette Konstantinápolyba udvari arisztokratáit, katonai parancsnokait, tudván, hogy ott valamennyiüket gazdagon megajándékozzák. Neki mindegyik futotta. Arra is rákényszerült, hogy az elmaradt tributum pótlására nemesfém tartalékaiból pénzt veressen. Mint más nomád uralkodók, ő is – ha kellett, fegyverrel, de mindenkor fenyegetéssel – kikényszerítette a rómaiakból a határ menti vásárokat. E piacok híján ugyan hol cserélték volna át a hunok állataikat, állati termékeiket és rabszolgáikat ipar- és fényűzési cikkekre, de mindenekelőtt a nélkülözhetetlen gabonára?

Amint az aranyfolyam elakadt, a szabályozott határkereskedelem akadozni kezdett, nem maradt más eszköz Attila kezében az arisztokrácia és a katonai kíséret kincs-szomjának kielégítésére, mint a háború. Egy újabb támadás előkészületei közben halt meg 453 tavaszán, nászuján Kriemhilttel, Ardarik leányával. A nagykirály ekkor még nem sokkal múlt el negyvenéves.

5. Bóna István kötetének megalapozott álláspontja, hogy téves volna európai Hunnia történelmét Attila korára szűkíteni. Még kevésbé járunk el helyesen, ha a hun birodalmat csak Attila birodalmaként szemléljük. A tudós szerző szerint a hunok társadalmát leginkább még a náluk jobban ismert és dokumentált mongol társadalom viszonyaihoz lehet hasonlítani. De csak egy bizonyos mértékig. Mert a hunok olyan széles síkon és olyan intenzíven érintkeztek a civilizációval, amilyen széles és intenzív kapcsolatot a dzsingiszi korszak kezdeti birodalomépítésének mongoljai nem mondhattak el magukról. A mongolok meghódított segédnépei nem álltak a társadalmi fejlődésnek magasabb fokán, mint maguk a hódítók. Ez a különbség viszont elevenen élt a hun birodalomban: több germán nép – éppen a letelepedettek – szervezettebb és megalapozottabb gazdasággal, társadalommal rendelkeztek, mint a nomád hunok. Az is lényeges eltérés, hogy a mongolok saját birodalmukban a népesség nagyobb hányadát tették ki, mint a hunok Hunniában, ahol a lakosság egytizedét sem érték el.

Bóna professzor adatai és következtetései legalábbis kétségessé teszik Harmatta János tételét (vö.: Attila és hunjai, XX. o.), mely szerint „Az V. század közepe táján a Hun Birodalom szervezete s uralkodó osztálya a Sāsánida Iránéhoz hasonló képet mutat”, amennyiben „a törzsi földtulajdonviszonyokat egy területi szervezeten alapuló társadalmi formáció váltotta fel”.

Milyen? Bóna professzor a „prefeudális” minősítést alkalmazza. A fogalom tartalmát azonban nem tudja leírni a szűkös forrásanyag miatt. A magántulajdon kialakulásának mértéke és jellege, valamint a társadalmi és gazdasági függés jellege és mértéke Hunniában ma még tisztázatlan.

Ezért kell megállni a történelmi mérleg megvonásánál azon a ponton, hogy Hunniának kontinentális történeti jelentősége volt. A népvándorlás kiváltásával átalakította Európa etnikai arculatát. A hun birodalom hozzásegítette a kontinens barbár felét társadalmának magasabb szintű kiegyenlítéséhez, hiszen a hunok határaikon belül véget vetettek a megszakítás nélküli provinciális törzsi háborúskodásoknak. A Pax Hunnica kedvezett a hun-germán szövetség kialakulásának. A nagykirályok közül valószínűleg Attilának van a legnagyobb érdeme abban (ha persze az érdem), hogy a szövetségen belül felgyorsította a germánok emancipációját. Elképzelhető, hogy ha egy ilyen átstrukturálódott, belsőleg megszilárdult Hunnia elfoglalta volna a nyugatrómai provinciákat, a kontinentális császárság évszázadokkal a Karolingok előtt, s nyilván nem a frankok uralma alatt valósul meg.

Mielőtt azonban a képzelet elragadna bennünket, sietve állapítsuk meg, hogy míg minden ma felhalmozható régészeti ismeretet megtalálunk a hunokról Bóna István művében, a germánkérdés e kötettel sincs megnyugtató módon lezárva. Talán az európai tudományos előítéletek ellensúlyozására, talán önmagában a hun komponens minden korábbinál gazdagabban bemutató régészeti körkép lendületétől vezettetve a magyar hunológus mintha egy cseppet elfogult lenne a hun kori germán teljesítmény rovására.

Lehetséges persze, hogy ez nem több, mint az olvasó futó benyomása. Azt hiszem, igazat kell adni Bóna professzornak, aki világosan kimondta: monográfiája jórészt másnak mutatja a hunokat, mint megszoktuk. Teljesítményeik részben különbek, részben erőtelenebbek, mint ahogy a közfelfogás Magyarországon tartja. Mindenesetre, aki végigolvassa a legfrissebb hun vonatkozású szakirodalmat, árnyaltabban, kevesebb indulattal ítél történelmi szerepükről és teljesítményükről. Mindarról, ami így is, úgy is a magyar föld népeinek historikumába tartozik, s mint ilyen, az önmagunkról alkotott történelmi tudás része is.

JEGYZETEK

- 1 Legutoljára 1979-ben Igazlátók címen (Móra, Bp.).
- 2 Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Budapest, 1993. A kötettel egy időben jelent meg Szegeden a Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. és 7. kötete. Mindkettő tárgyalja a hunok történetét is. A Hunok-Gepidák-Langobardok című összeállítást Bóna István szerkesztette, a hunokra vonatkozó címszavakat is ő írta. A Régi Belső-Ázsia története Vásáry István professzor munkája.
- 3 A kötet – oktatási funkciójának megfelelően – más, ugyane tárgy körben (nem egy esetben Szegeden) kutató magyar szakemberek: altaisták, turkológusok, Kína-kutatók, iranisták, medievalisták megállapításait is szintetizálta. Ez kitűnik a részletes bibliográfiából (Vásáry, 162–181. o.)
- 4 A Hunok-Gepidák-Langobardok Bóna István összeállításában megjelent kötete történelmi és régészeti címszavakat tartalmaz egy félbeszakadt nemzetközi vállalkozás magyar anyagából. A hunokra vonatkozó tárgyi, személyi és régészeti címszavakat Bóna István írta. A rá vonatkozó ismeretanyagot és a kapcsolódó következtetéseket oldott formában bedolgozta nagy-monográfiájába.
- 5 Vö.: Magyar őstörténeti tanulmányok (Bp., 1977), 181. o.